

Славко Станојчић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ТЕОРИЈСКО-ПРАГМАТИЧКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ МОДИФИКОВАЊА ПОЈМА ДИСКУРС

Аутор указује на компатибилност Кристалових дефиниција појма *дискурс* са појмовима одговарајућих категорија у текстлингвистици В. Половине и налази да се, уз одређене модификације, тај појам (и термин) може увести и у анализе писане верзије језика.

Кључне речи: дискурс, когнитивни приступ, филолошки приступ, језичко осећање, текстлингвистика, стил.

1. У својим досадашњим истраживањима језика београдског прозаисте Слободана Селенића (на језику његовог романа „Очеви и оци“) прихватио сам Белићев појам *језичко осећање*. Истакнути српски лингвиста, наиме, под овим термином подразумевао је чињеницу способности говорникове да врши анализу језичких факата тако што „тумачи поједине елементе – речи, реченице итд.“¹, а даље, да би то имплицирање учинио што очигледнијим, он га разрађује следећим конкретним примером, узетим из једног од језичких нивоа – из творбе речи. Каже, дакле, А. Белић следеће: „Једно је од најбитнијих питања које се с тим у вези поставља – питање корена и основе, за које се анализом утврђује да су творевине нашег језичког осећања. Напр.: од именице *йуиш* направљен је придев *йуишни*; постоји општи део од тог придева и као такав улази у реч *йуишник*, где *-ик* обележава име радника. Затим *йуишник*- постаје општи део, па кад се он употребом и структурно претвори у придев, добива се реч *йуишнички*. Овакво издвајање општих делова врши наше језичко осећање...“². И оно је – то језичко осећање – апсолутно. Значи, применљиво је у језичкој анализи свих нивоа језика, како у творби речи (из које А. Белић даје тако очигледан, школски пример), тако и у морфологији и лексици, синтакси и фразеологији.

1 А. Белић, *О значају језичког осећања за вршење синхроничке језичке анализе* (24. X 1952), *Изабрана дела*, Тринаести том, *О различитим питањима савременог језика*, Београд, 2000, 527.

2 Исто, 527.

2. Тако дефинисано језичко осећање ја сам увео и у анализу категорије *јрозног књижевног дискурса*, па се овде, у уводном делу рада, намеће нужност констатације о томе са које дефиниције основног појма у подвученој секвенци, тј. појма дискурса, као истраживач полазим. У одговору на то, рецимо, мој рад на опису језика романа „Очеви и оци“ Сл. Селенића ме је упутио да појам (и термин) *дискурс* схватим у основи онако како га Дејвид Кристал, енциклопедијски, дефинише, али ме је упутио и на то да га и модификујем на основу дефиниција других аутора. Наравно, у концизном облику и – ограничено прагматичким захтевима обраде тачно одређене функције језичких средстава коју је имплицирао главни задатак тадашњег мог испитивања Селенићевог језика у датоме роману - задатак описа појмова „репрезентација“ и „идентитет“ као садржине језичког исказа.

По Д. Кристалу, дакле, у „најопштијем смислу дискурс је бихевиорална ЈЕДИНИЦА која има предтеоријски статус у лингвистици: он је скуп ИСКАЗА који чине било који препознатљив ГОВОРНИ догађај... нпр., конверзација, виц, проповед, интервју“³. Ову почетну дефиницију, која имплицира свођење појма „дискурс“ пре свега на *говорни језик*, већ на истом месту Кристал разрађује, тако наводи и гледишта која проширују ову категорију и на категорије језичког изражавања уопште, па се при крају историјског прегледа развитка овог појма и термина у лингвистици у Кристалој Енциклопедији (уз навођење и психолингвистичких, и социолингвистичких приступа) и каже: „Али између области анализе дискурса и текстлингвистике постоји знатно подударане (на пример, појам кохезије истиче се и у једној и у другој), и сваки покушај начелног разлучивања био би преурањен“.

3. Управо због оваквог ограничавања појма и термина дискурс у најопштијем смислу, новији лингвисти уводе и модификоване дефиниције, оне које је сам Кристал наговестио, како видимо речима које доводе у везу појмове „дискурс“ и „текст“. Те модификоване дефиниције, осим што дефинишу теоријску природу лингвистичког инструментарија научних дисциплина које се схватају под терминима „анализа дискурса“ и „лингвистика“ текста“, јасно дефинишу и то да без „обзира да ли се термини *текст* и *дискурс* настоје разграничити или не, треба имати на уму следеће: напоредна употреба и/или мешање ових термина има свога оправдања управо у појавама које означавају. И текст (писани / статични) и дискурс

3 D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd, 1988, под одредницом *diskurs*, 50.

(говорни / динамички) представљају низове реченица међусобно повезаних у веће целине. Многе дискурзивно/текстуалне категорије примењиве су и једне на друге. Процес и производ такође нису две апсолутно различите ствари, већ се пре може рећи да представљају посебан тип антонимије, а антонимија, да би уопште била одредива као таква, нужно претпоставља и постојање заједничке димензије⁴.

Овај приступ омогућио је, даље, и констатовање да су за „онтолошки статус *текста* и *дискурса* кључни... појмови надречности, кохерентности, кохезивности и целовитости, као и остваривања ситуационо-референцијалног контекста исказаног у дискурсу“⁵. А сви ти елементи – типична су одлика сваког и књижевног пасуса, који је стварно резултат пишчеве, па и нараторове динамике, дакле, који је *производ* датог *процеса*, а и за један, и за други појам лингвистика, како сам цитирао горе, каже да „нису две апсолутно различите ствари“.

На основи горње – модификоване – дефиниције дискурса, природно је што је и тема мога својевременог рада формулисана тако да је у своме прагматском делу, у ствари, подразумевала приказ елемената стила једног аутора – у мојој теми, дакле, Слободана Селенића – онако како је представљен у једном његовом прозном делу – у роману „Очеви и оци“.

4. Само ово констатовање предмета – стила – подразумева лингвистички смисао термина и појма „стил“. А то, даље, значило је да сам ја тада дао опис двеју главних категорија – (а) опис категорије идиолекта (индивидуалног језика) наратора, који је најчешће уметничка творевина писца, тачно као и други ликови, и (б) опис категорије идиолекта (индивидуалног језика) и других пишчевих главних ликова контекстуалне целине коју чини овај роман. Ову целину, по природи ствари, тј. диктатом језичке материје, посматрао сам и у ситнијим деловима микроконтекстуалних састојака. По себи се разуме, да је у испитивању било заступљено и треће, рецимо (в) констатовање категорије – језика самог аутора, који је једновремено и индивидуални представник језика друштвене целине, у овом случају – представник језика београдског интелектуалног круга.

Са аспекта методологије, важно је напоменути да сам у опису Селенићевог језика и стила, како га је реализовао у своме рома-

4 V. Polovina, *Teorijski status pojmova diskurs i tekst, Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, 95-96.

5 Исто, 97.

ну, међу многим методима који су примењивани у стилистичким студијама појединих стваралаца књижевних дела, посебно оних који пишу уметничку прозу, изабрао, поред основног приступа базираног на главним принципима анализе текста, одн. дискурса⁶, још углавном три метода анализе. Изабрао сам оне методе које Стивен Улман дефинише: (а) као употребу статистичке технике, (б) као употребу психолошког приступа и (в) као функционални аспект који је усмерен на тумачење улоге стила у потпуној структури датог књижевног дела⁷, што незаобилазно подразумева и анализу дискурса, односно текста. Овај укупан последњи елеменат, из прагматичких разлога, пре свега сводио сам најпре на социолингвистичку анализу и целине текста, али и дискурса (који ће бити и у облику микроконтекста) везаног за објективну романескну реалност, за ликове, укључујући и лик наратора (било да се не поклапа, што је чешће, било да се поклапа са самим писцем, што је ређе)⁸. То је зато што су они бројива количина, реална за обим рада, а довољно репрезентативна у дискурсу, како за његов опис, тако и за научна уопштавања.

5. Уз то, управо зато да би се поставила остварива схема рада – у мојим методима био је заступљен и филолошки приступ, и то онај који је, по Улмановој дефиницији, у тесној вези са психолошким приступом (горе датим под б), а који је – да то споменем посредно, преко Ст. Улмана⁹ – развила школа Леа Шпицера (Leo Spitzer), коју је когнитивна лингвистика касније поставила на објективније основе, својом концепцијом о дискурсу као систему са елементом „понашања које одражава појединачне начине постојања и, посебно, начине друштвеног или личног идентитета“, како то дефинише Н. Феркло (Norman Fairclough)¹⁰. Зашто кажем да је овај метод уведен да би се поставила реална, значи – остварива, схема рада? – Па, управо зато што прву и основну фазу филолошког метода Шпице-

6 Мислим, пре свега, на базу коју дефинише *лингвистика текста*, у којој је основни критеријум одређивања јединице дискурса – присуство *кохезије* и *кохеренције*, односно свих оних многобројних категорија које произлазе из њих. У првој, нпр.: семантичка и граматичка кохезија, семантичка релација, реченична и текстуална кохезија..., у другој, нпр.: организација кохерентне мреже концепата, реализација текста, макроструктура (и микроструктура), са детаљним средствима анализе каква се наводе у поглављу *Кохезија и кохеренција* књиге: В. Половина, *Семантика и текстлингвистика*, Београд, 1999, 147-175.

7 St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966, 118.

8 В.: R. Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Београд, 1991, 156-167, М. Radovanović, *Sociolingvistika*, Београд, 1979, 46-62, 71-75.

9 В.: St. Ullmann, *Language and Style*, Oxford, 1966, 118.

10 St. Ullmann, о. с., 122-126, и Fairclough, N., *Analysing Discourse*, London – New York, 2003, 26 – 29.

рове концепције – како је Улман представља – чини проучаваочево стрпљиво, учестало, вишекратно читавање текста до момента када се уверава у сталну појаву одређене језичке специфичности, да би у друге две фазе могао улазити у психолошко и социолингвистичко објашњење наратора, или нараторовог лика нађеног у реалности дискурса (текста). Тај метод – да нарочито нагласим – садржан је и у принципима анализе које дефинише и текстлингвистика¹¹, а битан је и за овај мој покушај модификовања појма који је означен термином *дискурс*, модификовања с циљем да се може учинити применљивим и у анализи писане реализације језика.

Ово последње ослања се и на у лингвистици усвојено правило о постојању категорије коју модерна лингвистичка семантика (разматрајући стил као категорију језика) назива „diachrony-in-synchrony“, а која се састоји у томе да су чланови једне говорне заједнице сасвим свесни чињенице да је, „у истој тој заједници, језик једне генерације, укључујући мање или више ефемеран сленг и жаргон, значајно различит међу истојезичним а по годинама различитим генерацијама,... те да у било које време, одређени облици, лексеме или изрази падају у очи просечног члана језичке заједнице као старинске, док друге они перципирају као нове и још непотпуно засноване“¹².

6. У моме својевременом истраживању материје дискурса Селенићевог романа, дакле, применио сам и традиционални филолошки метод. И то тако што сам га примерио обиму рада, као и језичкој материји. Наиме, пошао сам тада од поставке да није у питању текст јеванђеља, да није у питању споменик, какав дефинише класична филологија, него је у питању стандардни језик модерне фазе. Зато сам – уосталом као што то раде и други испитивачи сличне материје – и дескрипцију језичког материјала, и своја уопштавања о анализираном дискурсу, добијена на основама тога материјала, узимао по принципу узорка, који је један од признатих принципа у статистичком приступу грађи коју испитујемо¹³. Ово истичем зато што анализа савременог језика не захтева апсолутни попис сваке јединице неке језичке категорије, иако је тачно и то да

11 В. примере такве анализе конкретне језичке материје у књизи: В. Половина, *Семантика и шекспирлингвистика*, Београд, 1999, 221-245, где се анализирају узорци микроконтекста (дакле – пасуса са вредношћу дискурса) узети из језика писаца, са тежиштем на теоријском објашњењу појмова (и термина) *граница* и *међа* у текстлингвистици, где имају значење лингвистичког појма *шекспирних граница*.

12 J. Lyons, *Semantics*, 2, Cambridge – New York, 1999, 621.

13 G. Herdan, *Language as Choice and Chance*, Groningen, 1956, 147-149. В. и: C. W. Hayes, *A Study in Prose Styles*, Linguistics and Literary Style, Ed. by D. C. Freeman, New York, 1970, 286-295, D. W. Bolinger, *Aspects of Language*, New York, 1975, 546-547.

се за уметнички текст може заиста узети и да је неизмењив, исто као и споменик у терминологији класичне филологије¹⁴. Наравно, са својим релативним посебностима. Оно што је заједничко овако схваћеном филолошком методу и филолошком методу како га схвата класична филологија, то је – прочитавање текста и његово тумачење изабраним лингвистичким инструментаријем.

Из оваквог стања ствари проистекла је и (текстуелна) структура описа језичких феномена везаних за појмове *репрезентација* и *идентификација*, који су били у центру мојих испитивања, а ограничени на низ узорака писаног језика датог романа, што је уобичајено за студије стила¹⁵. Тај инструментаријум – први је од елемената који модерни филолошки приступ когнитивистичког типа, на који сам горе указао, повезује са текстолошким приступима филологије у њеном класичном облику (или, како се то чешће каже – у њеном традиционалном облику). Очигледно је, дакле, да је – и без нарочитог указивања – тај опис оперисао већ увелико нужно модификованим појмом дискурса.

Slavko Stanojčić

THEORETICAL / PRAGMATICAL PRESUMPTIONS OF MODIFYING THE NOTION (AND TERM) *DISCOURSE*

Summary

Analyzing D. Crystal's definitions of *discourse*, author is adding V. Polovina's definitions of the same notion in the domain of text-linguistics. The paper brings author's conclusion that the given notion (and term) should be expanded to the written version of language. The conclusion was brought on the basis of author's previous research work on the language of Slobodan Selenić's novel "Očevi i oci".

14 "Le message littéraire est caractérisé par le fait qu' on ne peut rien y changer... Ceci le différencie non seulement des expressions non-permanentes, mais aussi des formes permanentes mais non-littéraires comme les manuels ou les traites scientifiques..." (M. Riffaterre, *Vers la définition linguistique du style*, Word, 17/3, New York, 1961, 329).

15 В.: J. Spencerand - M. J. Gregory, *An Approach to the Study of Style*, Linguistics and Literary Style, Ed. by D. C. Freeman, New York, 1970, 75, где се каже: "Stylistic studies are primarily concerned with the examination of written language". Ова се чињеница сигурно подразумева и онда када се говори о методологији *корпуслингвистике*, тј. када се констатује: „Посебно су значајни корпуси у проучавањима језичких, како синхроних тако и дијахроних варијација, затим оних који произилазе из дијалекатских, жанровских разлика као и разлика између писаних и говорних текстова. Тако се у корпуслингвистици могу испитивати језичке карактеристике текстова: стилске разлике међу њима“ (в.: В. Половина, *Корпуслингвистика и њен значај за анализу дискурса и текста*, Семантика и текстлингвистика, Београд, 1999, 105).